
ПРОГЛАШ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2012 (год. XXI), ISSN 0861–7902

СТАТИИ

Кирил КАБАКЧИЕВ

ЗА ПРОЯВАТА НА ЕДНА ХАРАКТЕРНА ЧЕРТА НА СТАРИЯ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВЕН ЕЗИК В ЦАМБЛАКОВОТО СЛОВО ЗА ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ

On the Incidence of a Characteristic Feature of Old Standard Bulgarian in Tsamblak's Oration to Euthimius of Turnovo

Der vorgeschlagene Artikel analysiert zwei Thesen über die literarische Tätigkeit von Euthymius, die auf Informationen von Gregory Camblak beruhen.. Die beiden unterschiedlichen Interpretationen ein und desselben Abschnitts werden durch die s.g. “generalisierte Singularität” und den “generalisierten substantivischen Sinn” integriert. Man behauptet, solche Bedeutungen haben Adjektive und Pronomen im n, Akk., Pl. Tatsächlich werden diese Bedeutungen auch manchen Adjektiven und Pronomen im n, N., Pl. von den Thesenautoren bemessen. Es fällt auf, dass mit Verbformen im Pl. einige der diskutierten Formen kombiniert werden, die als Formen mit der “generalisierten Singularität” und dem “generalisierten substantivischen Sinn” gelten. Obwohl man nichts Spezifisches für die Verbformen sagt, werden auch diese im Sg. übersetzt. Dieser Umstand verlangte eine detaillierte Analyse dieser Fälle und es wurde klar, dass die Verbformen in einer biblischen Anspielung erscheinen. Gerade die synodale Ausgabe der Bibelübersetzung in die bulgarische Sprache der Gegenwart beeinflusste die seltsamen Thesen über eine “generalisierte Singularität” und einen “generalisierten substantivischen Sinn”. Nicht argumentiert bleiben die Thesen über die literarische Tätigkeit von Euthymius, da die Übersetzung nicht dem ursprünglichen Text entspricht

В деведесетте години на XX век Цамблаковото слово за Евтимий Търновски с информацията си за книжовната дейност на последния търновски патриарх предизвика сериозна полемика, отличаваща се с „висок вербален градус“ на комуникация между спорещите наши медиевисти (Кабакчиев 2001:56–113;2004). Като че ли подобен медиевистичен спор досега не се е завързвал сред интерпретаторите на произведението във връзка с т. нар. Евтимиева реформа (Кабакчиев 1997:11–93; Станков 1999). Разгорещените прения, при които дори бе преминала границата на етичността и коректността, показаха няколко неща. Преди всичко и за най-некомпетентния читател стана ясно, че сложността на Цамблаковата мисъл предоставя известна възможност за различното им интерпретиране от медиевистите. Но не само това е причината за наличието на различни постановки за т.нар. Евтимиева реформа, произтичащи от средновековното произведение. В редица случаи се използват безкритично съществуващите преводи на съвременен български език като база за формиране на различни тези. В други случаи, умишлено или не, медиевистите се ограничават в отделни текстови сегменти и пренебрегват контекстологичните връзки, които спомагат за изясняването на някои „тъмни“ места в Словото. В това отношение от съществена значимост е и фактът, че се пренебрегват б и б л е й с к и т е а л ю з и и като важен семантичен детайл за изясняване смисъла на един или друг откъс най-вече във връзка с Евтимиевата книжовна дейност (Кабакчиев 2001:89–90,92–93,97–101,103–105,110–112,145). И накрая ще спомена обстоятелството, че тъй като повече от един век се е говорило за Евтимиева реформа, без някой да е доказал нейното съществуване или дори да се е опитал да го докаже, то защитниците на реформата прибегват до най-различни средства само и само да утвърдят като действително имагинерното им присъствие в книжовния живот от Късното средновековие. Така биха могли да получат научна стойност множеството страници, където се говори за реформа и реформатори, но не е ясно досега нито какво, нито с какво е било реформирано, нито пък как (Кабакчиев 2004:128–183; Харалампиев 2007:193–200; 2009:162–178).

В следващите редове ще разгледам мотивирането на два превода на съвременен български език и съответно формирането на

две различни тези за Евтимиевата книжовна дейност в манастира „Св. Троица”. Интересът към тезите се дължи на факта, че те са създадени въз основа на един и същ неголям откъс от Цамблаковото слово, който е бил многократно тълкуван. За обосноваване на дадените постановки, респективно и на преводите, се използва обявената за „характерна черта на стария български книжовен език” възможност местоименията и прилагателните имена във вин. пад. мн.ч. ср.р. да означават „обобщено субстантивно значение” или „обобщена единичност”.

Задачата, която се поставя тук, е да се установи доколко т. нар. „характерна черта на стария български книжовен език” е действителна и е било успешно нейното прилагане при създаване на преводите и съответно на тезите за Евтимиевата книжовна работа в манастира край Търново. Решаването на задачата ще покаже съществуват ли основания за двете постановки относно книжовната реформа на Патриарх Евтимий според написаното от Григорий Цамблук.

Целите на предлаганата статия са две. Едната е да се покаже необходимостта от спазване и на най-малките подробности от средновековния художествен текст при превод на съвременен български език. Другата цел е да се изтъкне ролята на библейската алузия като коректив както при формиране на тезите за Евтимиевата книжовна дейност, така и за превода на съвременен български език.

Оригиналният текст гласи: 29.1. **И**ж прѣви прѣводителе, или за еже еллинскаго дзыка же и оученїа не въ конецъ вѣдѣти, или и за еже своего дзыка дѣлелости сложити, **а**же издаша книги, несложни въ рѣчехъ тавиша сѧ и разоумѣнїи грѣхъскихъ писанїи нестѣгласны, дѣлелствомъ же свѧзаны и не гладкы къ теуенїѧ глагольномоу. 2. **И** тѣкмо ѡт еже именовати сѧ благоустивныхъ книги вѣрное имѣхъ, многъ же вѣдъ въ нихъ крыаше сѧ и истиннымъ догматомъ съпротивленїе. Тѣмъже и многы ереси ѡт сихъ произыдоша. 3. **И**же въсѣ древнѣа втворыи сѧи законодавецъ оупразнивъ, такоже нѣкыа вопоисанныа скрижали, съ высоты оумныхъ горы съшедъ и рыкама носѧ, или же троуди сѧ, црѣкви прѣдасть скровище въ истинѧ небесное: въсѣ нова, въсѣ устна, евангелїоу стѣгласна, непоколѣбима въ крѣпости догматомъ, яко жива вода благоустивныхъ доушамъ, яко ножь

еретическыи дзыком, тако шгнь тѣхъ лицам. 4. И вѣпїаше съ Павлом: 5. "Древнѣка мимондѣша; се выша вѣсѣ нова" (Русев, Гълѣбов 1971: 166).

В единия превод откъсът изглежда така: *"Но първите преводачи, било че гръцкия език и учението в съвършенство не познавали, било че от грубостта на своя език зависели, книгите, които създали, прости на думи се оказали и в разбирането на гръцките писания неединни, грубо съчетани и нестройни в потока на речта. И само защото се наричаха "книги на благочестивите", приемаха се за верни, но голяма вреда в тях се криеше и противоречие с истинните догми. Затова и много ереси от тях произлязоха.*

Всички стари (книги) този втори законодател като обнови, от върха на планината на разума като слезе, носещ сякаш някакви писани от Бога скрижали в ръце (ръцете), с които се трудеше..., на Църквата предаде съкровището, наистина небесно: всичките нови, всичките святи, с Евангелието съзвучни, непоклатими в твърдостта на догмите, като жива вода за душите на благочестивите, като нож за езиците на еретиците, като огън за лицата им. И зовеше с Павел: "Древното премина; это, всичко стана ново" (Спасова 1997:40).

На базата на цитирания откъс се формулира теза¹ относно книжовната работа на монаха Евтимий в манастира „Св. Троица“. Следва да се подчертае, че откъсът е крайно недостатъчен и не обхваща изцяло стореното от бъдещия патриарх Евтимий в обителта край Търново според думите на Григорий Цамблак. Но очевидно за М. Спасова при определяне книжовните занимания на видния търновски книжовник откъсът е достатъчен. Според нея особено значение в откъса има изразът *вѣсѣ древнѣка оупразнивѣ* от 29.3. Тя смята, че изразът „на съвременен български език е предаден с м и с л о в о а д е к в а т н о (разр. м. – К.К.) (но без търсене на формално-структурно съответствие) с фразата „като унищожи всички стари книги“ (Спасова 1997:36). Налице са обаче факти, които противоречат на казаното, че изразът е предаден, т.е. е преведен смислово адекватно², и някои от тези факти са очертани в самата разглеждана статия.

Първото противоречие е, че от съответния превод на фразата изследвачите правели различни изводи. Едни смятат, че Евтимий Търновски е унищожил всички стари преводи. Някои автори отивали по-далече и изказват мнение, че за Григорий Цамблак и част от търновските книжовници преводаческите принципи на Кирил и Методий и техните последователи не са били достатъчно издържани (Спасова 1997:36). Обръща се внимание и на становището, че *оупразнивъ* се явява в случая със значение ‘изпразня’, ‘освободя’, а не ‘унищожа’. Следователно Евтимий Търновски не е унищожавал книги. Авторката изразява схващането, че „тезата, която се строи по-нататък, се основава на твърдението, че Евтимий е превел Петокнижието... Най-странното е, че въпреки подчинения на предпоставена теза семантичен анализ и богословско тълкуване (разр. м. – К.К.) изводът на Кабакчиев като формулировка е точен” (Спасова 1997:37). Става въпрос за това, че унищожаването на всички стари книги е един мит, който се дължи на преводите на съвременен български език. Важното от цитата е, че направеният извод за значението на израза се базира на предпоставена теза за превод на Петокнижието, но в същото време е точен. Как би следвало да се разбира тази антиномия. С други думи, тезата не издържа критика, но изводът, че унищожаването на стари книги от Евтимий Търновски е мит в науката, се оказва точен. Как така унищожаването на стари книги е един мит и в същото време преводът „като унищожи всички стари книги” е адекватен в смислово отношение. Освен това с какво тезата за превод на Петокнижието е неубедителна и неаргументирана, защо е предпоставена – не се казва. Но отричането на постановката за превод на Петокнижието като предпоставена не е толкова важно. Напълно е възможно да е така, защото е съвсем естествено доводите да не са убедителни, но това, разбира се, трябва да се докаже. По-важно е другото – богословското тълкуване, за което ще стане дума по-нататък и с което никой изследовател на Словото до появата на твърдението за превод на Петокнижието, а и след това, не се е съобразявал (Кабакчиев 1982:33; 1989:67–68; 1997:136; 2001:90; 2004:19, 109–110, 135–136), е подчинено на предпоставената теза. Възможно ли е патристичните тълкувания да служат на предпоставени тези?

Следващото противоречие, което поражда съмнение в смисловата адекватност на израза, е обстоятелството, че в оригиналния текст са налице форми за ср.р. мн. ч. на местоимение и прилагателно име (вѣсѣ и дрѣвнѣа), които и в стария превод, а и в новия са представени с форми за ж.р. „всички стари”, макар че в съвременния български език липсва родова диференциация за мн.ч. на прилагателните и местоименията. Това, че формите са в ж.р., се потвърждава от съотнасянето на „всички стари” с думата „книги”, която в цитирания по-горе превод е поставена в скоби, но това не е от особено значение и не оказва никаква роля за каквато и да било промяна на смисъла. Неизвестно защо е пропуснато да се отбележи, че „както се вижда от старобългарския текст, Григорий Цамблак не говори пряко за някакви книги, които да са били унищожени от Патриарх Евтимий. В оригиналния текст стои съчетанието **Иѣже вѣсѣ дрѣвнѣа**, чийто форми са за ср.р. мн.ч., което изключва възможността с тях да се означават книги (книгѣ – ж.р. мн.ч.)” (Кабакчиев 1996:25). Този факт е от съществено значение за определяне на книжовните занимания на Патриарх Евтимий и би следвало да бъде оборен, за да се докаже, че става въпрос за книги. Само по този начин щеше да се представи с необходимата убедителност, че граматичният род няма никаква роля и наистина чрез израза се имат предвид всички стари книги, а не нещо друго. Но, разбира се, очевидният факт, свързан с родовата принадлежност на **вѣсѣ дрѣвнѣа**, не може да се обори, което не означава, че не може да бъде отстранен. Сигурно и затова не се обръща никакво внимание на словосъчетанието по отношение на рода, като че ли изобщо не е стоял подобен въпрос и сякаш той няма абсолютно никакво отношение към формирането на тезата. Ето защо тя се изгражда върху презумпцията, че с **ф о р м и т е о т с р . р . с е о з н а ч а в а т к н и г и**. По-нататък ще видим, че и друг медиевист, занимаващ се с **вѣсѣ дрѣвнѣа**, обръща внимание, щото не става въпрос в израза за книги. Възможно е под „формално-структурно съответствие” да се разбира именно родовата принадлежност, която в превода от пълното издание на Словото не е спазена, но това явно не пречи на неговата смислова адекватност! А смисловата адекватност е допуснала и във втория превод, който е цитиран по-горе, да се намесят книги – „всички стари (книги)” .

Третото противоречие е в обстоятелството, че самата изследователка предприема тълкуване на израза **вѣсѣ дръвнѣа оупразнивь**, което не говори за смисловата му издържаност при предишния превод – „като унищожи всички стари книги”. Крайният резултат на тълкуването потвърждава, че изразът не е бил със смислова издържаност.

От посочените факти за различните мнения, намерили място в статията, е очевидно, че съзираната смислова адекватност спрямо интересуващия ни израз в превода от пълното издание на Словото отсъства. За това свидетелства преди всичко направеното от авторката тълкуване в анализираната работа. Според нея „правилното тълкуване на израза **вѣсѣ дръвнѣа оупразнивь** зависи от значението на **оупразнивь**. Формата **вѣсѣ** за вин. мн. ср. р. на местоимението-прилагателно **вѣсѣ** може да означава както множественост ‘всички’, така и обобщена единичност – ‘всичко’; прилагателното **дръвнѣа**, също форма за вин. мн. ср.р. ...означава ‘стари, предишни’ или пък обобщеното ‘предишно’” (Спасова 1997:37). От цитираните думи не е ясно защо се намесват местоимението и прилагателното (несъмнено намесата им не е случайна) с възможностите си за означаване на множественост и обобщена единичност, когато се твърди, че правилното тълкуване на израза зависи от семантиката на причастието **оупразнивь**. Тя обаче не трябвало да се извежда от основното значение на старобългарския глагол **оупразнити** (‘изпразня, освободя’). Базирайки се на факта, че в речника на класическите старобългарски паметници глаголът има и значение ‘отпразнувам, прославя’, авторката си задава въпроса дали няма основание съответният глагол да се преведе с **обновя** и дава утвърдителен отговор. За него М. Спасова намира опора в Псалтира. Тук няма да коментирам опита да бъде “уточнен” смисълът на Пс. 75:11, където фигурира даденият глагол. На неговото значение ‘обновя’ възразява и друг медиевист (Станков 1999:34–35). Нека бъде прието като напълно възможно значението ‘обновя’. Как се отнася обаче самият текст от произведението на Цамблак към това значение и дали го приема?

Като се вземе под внимание заявеното от Григорий Цамблак, че в книгите на първите преводачи (**вѣ ниѭ**) са се криели вреди и съпротива на истинните догми и от тях (**ѡт сиѭ**) са произлезли ереси,

то логично е да бъдат изпразнени, т.е. освободени от въпросните недостатъци **в'тс'к д'рѣвн'ка**, с което словосъчетание се означават според цитирания превод на съвременен български език **п р е в е ж д а н и т е с т а р и к н и г и**. Така че функционалният еквивалент на **оупразнивъ** за дадената постановка е “изпразня, освободя”, което се потвърждава и от минималния контекст, от самото словосъчетание. Ще повтора обаче, че в него не става дума за книги, както е пояснено от преводачката в цитата тук „*всички стари (книги)*”, тъй като има форми за ср. р. мн.ч. Пренебрегването на рода при превода е било улеснено от споменатия факт, че в мн.ч. при прилагателните имена и местоименията в съвременния български език липсва родова диференциация. Читателят ще забележи и следното. Ако се приеме значението ‘обнови’, се пораждаат два съществени въпроса: кои са тези **в'тс'к д'рѣвн'ка**, щом всъщност не става дума за книги и могат ли те да се обновяват и как е станало обновяването? По-нататък отговорите на двата въпроса ще покажат, че смислово също не са в унисон със значението ‘обновя’. Ако все пак за видяното значение на глагола **оупразнити** е направен опит да се даде някаква обосновка, то за останалите компоненти на израза това не е сторено. Нас ни интересува преди всичко прилагателното име **дрѣвн'ъ**, което има непосредствено отношение към очертаване семантиката на глагола **оупразнити**. Ето защо логично е да се спра на него по-подробно.

За прилагателното **дрѣвн'ъ** вече бе изтъкнато, че съответната форма **дрѣвн'ка** е за вин. п. мн.ч. ср.р. и според авторката означава ‘стари, предишни’ или пък обобщеното значение ‘предишно’. Напълно естествено възниква въпросът: кога би трябвало да се избира в подобни случаи ед. и кога мн.ч.? Отговор обаче няма. Поради това постановката остава за читателя неясна. Той не може да се ориентира и от превода, т.е. от практическото ѝ прилагане. Както се вижда от оригиналния текст, формата **дрѣвн'ка** е с две употреби – 29.3 и 29.5. Защо първата е преведена със **стари**, т.е. в мн.ч., а втората, която е, подчертавам, в им. п. мн. ч., с **древно** (дори не **предишно**)? Кое определя избора на числото при съответните еквиваленти? Следва да се подчертае, че за формите в им. п. ср.р. мн.ч. не се казва, че могат да означават обобщена единичност, но несъмнено и те могат да бъдат с такова значение, което се разбира

от превода на 29.5 Дрѣвнѣѣ мнѣидѣшѣ; сѣ вѣшѣ вѣсѣѣ нова – “Древното премина; ето, всичко стана ново”. Очевидно няма критерий при две омонимични форми в мн. ч. (вин. и именит. п.) кога едната да се представя в превода като множествена, а другата, за която не е упомената възможността за ед.ч., като единствена с обобщено значение. Оттук се поражда и друг аналогичен въпрос: защо прилагателните имена в ср. р. мн.ч. им.п. от 29.3, които са в най-тясна връзка с първата и втората употреба на дрѣвнѣѣ, са също в мн.ч., а не в единствено. Имам предвид формите нова, ѹстѣна, сѣгласна, непѣколѣбѣма от израза вѣсѣѣ нова, вѣсѣѣ ѹстѣна, еѣаггелѣѣ сѣгласна, непѣколѣбѣма въ крѣпѣости догматѣм, който е преведен „всичките нови, всичките святи, с Евангелието съзвучни, непѣклатими в тѣврдостта на догмите”. Така се получава, че даденият израз е във връзка с книгите и ги характеризира с различни качества. Ето защо той стои абсолютно логично и устойчиво в превода, т.е. след обновяването, извършено от Евтимий, старите книги са станали нови, святи и пр. Това синхронизиране заблуждава читателя (особено оня, който не познава старобългарския език) и е съвсем естествено той да възприеме като нормална постановката за обновяването на всички стари книги и то без каквито и да било озадачаващи моменти в превода. Но нека да приемем, че става наистина дума за обновяване на „всички стари (книги)” и Григорий Цамблак не прави диференциация между „стари книги” – „по-стари книги” (Кабакчиев 1998:157–158) и между тях няма никаква връзка. Тогава се явяват въпроси като: всички стари книги ли са били „безчестни”; всички стари книги ли е трябвало да бъдат съгласувани с Евангелието; всички стари книги ли не са отговаряли на догмите; всички стари книги ли са били еретични; възможно ли е всички стари книги да са били обновени от Евтимий Търновски? От постановката следват положителни отговори. Наистина ли Григорий Цамблак ни съобщава такава крайно неприятна информация за църковната книжнина в България от онази интересна епоха. Наистина ли книжовникът твърди, че времето на пребиваване в „Св. Троица” е било достатъчно за обновяване на всички стари книги чрез превод или редактиране. Ако това е така, то Словото не заслужава ни най-малко нашето внимание като исторически извор. Просто неговият автор е написал само небивалици

и хиперболизации. Разбира се, че дадените въпроси могат да не бъдат забелязани в откъса и да не се види, че техните отговори не позволяват да се има предвид в Словото обновяването на всички стари книги. По-важното всъщност е, че прилагателните **древнѣка**, **нова**, **чьстна**, **сьгласна**, **непоколѣвима** и местоимението **вѣсѣѣ** от 29.3 и 5 от откъса са в ср.р., което обстоятелство не може да не бъде забелязано от който и да било езиковед, и очевидно не се свързват с книги. В случая особено привлича вниманието именно втората употреба от 29.5, която е в словосъчетанието **древнѣка мимондѣшѣ** – II Кор 5:17. Не е възможно да се допусне, че става дума за ед. ч. (**древното**), след като е пределно ясно, че глаголът е аористна форма за 3л. мн.ч. (**мимондѣшѣ**). Очевидно дори и минималният контекст, който е в рамките на словосъчетанието, се е оказал без стойност и преводачката не се е съобразила с него. Тъй като от превода произтича, че и им. п. мн.ч. на прилагателното име **древнѣкъ** (**древнѣка** е с обобщено значение за единичност, поради което е преведено с **древното**, то би следвало да се приеме, че и глаголът в мн.ч. (**мимондѣшѣ**) е осъществил такава възможност и се явява с “обобщено” значение за ед.ч. Ако в действителност се е реализирала съзираната възможност за значение с „обобщена единичност” на прилагателното име и при глагола, не остава нищо друго, освен да бъде констатиран нов специфичен елемент от риторичния стил на средновековния книжовник – той пише в мн.ч., а следва да се разбира обобщено ед.ч. Това впечатление се засилва, когато се разгледа целият израз, при който и другият глагол от алюзията **вѣшѣ** е също в мн.ч. – **Древнѣка мимондѣшѣ; сѣ вѣшѣ вѣсѣѣ нова** 29.5. Между другото ще обърна внимание, че в статията при цитиране на оригиналния текст съчетанието **вѣсѣѣ нова** е пропуснато (Спасова 1997:39). Може би съвсем не е случаен пропусъкът, тъй като със съчетанието връзката между опозицията **древнѣка – нова** става очевидна и в цитата от посланието **ѣже вѣсѣѣ древнѣка... оупразнивѣ – вѣсѣѣ нова, вѣсѣѣ чьстна, еваггеліоу сьгласна, непоколѣвима въ крѣпости догматѣм – Древнѣка мимондѣшѣ; сѣ вѣшѣ вѣсѣѣ нова** и ще изисква неговия коментар в семантичен план. А коментарът, както ще се види, не би бил в полза нито на тезата за обновяването на всички стари книги, нито в полза на твърдението за обобщена единичност. И съответно изразът, както

казах, е преведен „Древното премина; ето, всичко стана ново”. Едва сега се разбира защо е било въведено обобщеното значение ‘предишно’ за дрѣвнѣка, макар че то се отнася за вин. пад., докато в алузията е в им. пад. и в превода не е ‘предишно’, а „древното”. Но, естествено, всички тези подробности едва ли ще бъдат забелязани от некомпетентния или невнимателния читател, но могат да не се видят дори и от старателния специалист, тъй като преводът изглежда добре мотивиран по отношение на числото и рода. При съпоставка на превод и подложка 29.5 се вижда не само че и аористната форма кѣшѣ е в мн.ч., но и че липсва еквивалент за нея. Освен това и показателното местоимение за ср.р. им. п. ед.ч. сѣ като че ли не е получило необходимия еквивалент. При превода „ето, всичко стана ново” трудно би се съзряло съответствие с оригиналния текст. Там стои сѣ кѣшѣ кѣсѣ нова. Очевидно преводът не отговаря на оригиналния израз 29.5, който израз в никакъв случай не затруднява преводача. Буквално преведени, думите от 29.5 на ап. Павел (II Кор. 5:17) следва да звучат така: „Древните преминаха, това бяха, всички нови (станаха)”. Следователно налице е някаква сериозна причина за отклоняване от въпросните слова на Григорий Цамблак, които са всъщност полуадресна (съобщен е авторът, но не и посланието) алузия. На тази “подробност” от граматично естество, каквато е съгласуването по число, едва ли бих обърнал внимание, ако словосъчетанието дрѣвнѣка мимидѣшѣ не участва в библийска алузия. Тя е отбелязана в използваното пълно издание на Словото, отбелязана е и при този превод, но не е направен ни най-малък опит да се изясни нейната роля в семантично отношение, т.е. какъв е смисълът на думите на ап. Павел. Още повече че на авторката е била добре известна следната фраза: „Именно цитатът и неговият контекст предопределят значението на оупразнитни оупразнивѣ в дадения случай като ‘изпразня’, ‘освободя’, а не ‘унищожа’” (Кабакчиев 1996:27). Тук няма да се обръща повече внимание на това как се опровергава постановката за значението на оупразнитни. Просто следва да се подчертае, че не са необходими много усилия, за да се види колко илюзорна е предлаганата “обобщена единичност” за прилагателното дрѣвнѣка. Липсата на „обобщена единичност” изпъква най-вече при богословския анализ (за него малко по-долу),

който обаче според Спасова е подчинен на предпоставена теза за превод на Петокнижието и следователно не заслужава внимание. Иначе казано, цели се алюзията да остане в смислово отношение изолирана от откъса, който завършва с нея. Тя просто е десемантизирана и елиминирана като носител на информация по въпроса. А именно: въвежда се обобщеното значение ‘предишно’ за *дрѣвнѣка* (им.п. мн.ч. ср.р.), макар че в превода се слага „*древното*“; не се съобщава нищо за глаголните форми, които са в мн.ч., как и защо стават в превода в ед.ч.; не се мотивира защо формата *вѣшѣ* в превода няма еквивалент; от оригиналния текст се изпуска съчетанието *вѣсѣ нова*, което осъществява връзката с опозицията *древнинови* от 29.3; ексегетичният анализ, без да се споменава авторът му, което е може би не съвсем коректно, се обявява за несъстоятелен, защото е подчинен на тезата за превод на Петокнижието. Разбира се, не би могло да се каже, че се е подходило достатъчно коректно и спрямо Григорий Цамблак, и спрямо лансиралия тезата за превод на Петокнижието, но е очевидно, че при един научен спор и такива моменти като току-що изтъкнатите не липсват и би следвало също много внимателно да се анализират. Излишно е да се изтъква, че тяхното премълчаване или прикриване по никакъв начин няма да бъде в полза на търсената истина за стореното от Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“.

За разлика от М. Спасова Ив. Харалампиев въвежда значително по-голям текстов отрязък, който обхваща стореното от Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“. В превод на съвременен български език интересуваният ни откъс гласи: *„Но книгите, които издадоха предишните преводачи, било заради недостатъчното познаване на елинския език и учение, или пък заради използването на грубия свой език, се оказаха прости по реч и несъгласни по смисъл с гръцките писания, грубо съчетани и нестройни в потока на речта. И само поради названието си „благочестиви“ книгите се смятаха за верни, но голяма вреда се криеше в тях и противоречие с истинските догмати. Затова и много ереси произлязоха от тях.*

Като отхвърли всичко старо, подобно на някакви богописани скрижали, този втори законодател слезе от висотата

на планината, носейки в ръцете си [онези неща], над които се труди, и предаде на Църквата наистина небесно съкровище: всичко ново, всичко достойно, съзвучно с Евангелието, непоколебимо в силата на догматите, като жива вода за душите на благочестивите, като нож за езиците на еретиците и като огън за техните лица.

И възгласяваше като Павел: Старото отмина, ето всичко стана ново” (Харалампиев 1998:97).

Предварително трябва да се каже, че за преводача „всичко старо”, отхвърлено от Евтимий Търновски „подобно на някакви богописани скрижали”, е дотогавашната книжовна практика. Как се стига до този извод? За втория преводач глаголет **оупразнити** е с различни значения като ‘отстраня’, ‘отменя’, ‘забраня’, ‘премахва’, ‘унищожава’. И тъй като формите от израза са за ср.р. в.п. мн.ч., Ив. Харалампиев пита: „Въпросът е какво старо е отменил, забранил, унищожил и т.н. Евтимий, ако това не са старите богослужбни книги, чиито преводи не са го задоволявали с качествата си” (Харалампиев 1998:96). Отговорът на въпроса се намирал в обстоятелството, че сравняването със скрижалите (29.3) се отнася към **иже въск древѣа... оупразнивѣ**, а не към следващата част на изречението „с убеждението, че новите книги (!), които е носел в ръцете си Евтимий, са били като богописани скрижали”. От това се прави заключението, че Евтимий е отхвърлил всичко старо като някакви богописани скрижали, както Моисей е захвърлил първите плочи при вида на богохулстващите юдеи. И двамата отхвърляли един кодекс, който не е бил спазван. Този кодекс за Евтимий е бил съставен от дотогавашната книжовна практика. На читателя веднага ще направи впечатление следната непоследователност. Патриарх Евтимий не е бил доволен от старите богослужбни книги, но не се е занимавал с тях, а е отхвърлил дотогавашната книжовна практика. Откъде се разбира, че става именно дума за богослужбни книги (за всички или за някои от тях е въпросът) или за книжовна практика и най-вече за „ръководството за преводаческа и преписваческа работа над богослужбните книги” – изобщо не се обяснява. Или по-точно обяснението е следното. От сравняването с Моисей и отхвърлянето на първите скрижали се твърди, че е налице

отхвърляне на дотогавашната книжовна практика. От слизането на Моисей с вторите скрижали, на които той е написал десетте заповеди, се заключава, че е създадено ръководство за преводаческа и преписваческа работа над богослужебните книги, които се уподобяват на нови скрижали (Кабакчиев 2001:103–105). Доколко твърденията са убедителни – читателят може сам да прецени. Но в случая интерес предизвиква друго обстоятелство. Не може да не се обърне внимание на факта, че формите за множествено число **вѣсѣ дръвнѣа** и **вѣсѣ нова**, **вѣсѣ чѣстна**, **εὐαγγελίῳϋ съгласна**, **непоколѣвима въ крѣпости догматѣи** 29.3 в превода са представени в единствено число. А защо? Същото се отнася и за формата **дрѣвнѣа** от алюзията, свързана с II Кор. и е в оригиналния текст 29.5. В студията, от която е цитиран преводът, се чете следното обяснение: „Съчетанието **вѣсѣ дръвнѣа**... може да се преведе само като „всички стари неща” или „всичко старо” и това не е нужно да се доказва специално, особено пред историци на българския език. Употребата на местоимения и прилагателни имена във вин. пад. мн. ч. ср. р. с обобщено субстантивно значение е много характерна черта на стария български книжовен език (разр. м. – К.К.), например **сѣа** ‘тези неща’, **новѣа** ‘новите неща’. За стари книги следователно тук въобще не се говори” (Харалампиев 1998:95). Заявеното за „обобщено субстантивно значение” натрапчиво напомня на вече коментираното виждане за значение с „обобщена единичност”, но се отличава с формулировката си като „много характерна черта на стария български книжовен език”. Вероятно е всеки да се съгласи с възможността за проява на „обобщено субстантивно значение” при **вѣсѣ дръвнѣа** от израза **ѣже вѣсѣ дръвнѣа...оу̀празнивѣ**, но има три съществени момента, които противоречат на цитираното обяснение и го обезсмислят, бих казал, напълно. А това принуждава читателя да бъде особено внимателен при предлаганите му подобни „теоретични постановки”, които уж са били общоизвестни и не е нужно да се доказват специално, особено пред историци на българския език.

Първо, не всички форми с „обобщено субстантивно значение” според превода на Харалампиев са в оригинала във вин. пад. ср. р. мн.ч. Такова е положението с втората употреба на **дрѣвнѣа** от II Кор.

5:17 – Древнѣка мимондѡшѡ и вѣсѣ нова, вѣсѣ чѣстна, еваггеліюу съгласна, николѣбима въ крѣпости догматѡи от 29.3. Очевидно формите са именителни. От факта следва твърде важен извод. Трябвало е да се прибави в дефиницията, за да отговаря на превода, че и прилагателните имена и местоименията от ср. р. мн.ч. в им. пад. могат да бъдат с „обобщено субстантивно значение”. Но тогава пък се явява друга непоследователност, която се изразява с въпросите: защо и местоимението сѣа от Котораа сѣа (28.1 по същото издание) не е с „обобщено субстантивно значение” в превода, а е в мн.ч. „тези” (Харалампиев 1998:89,93)?; защо при формулировката за сина и новата са дадени само значенията ‘тези неща’ и ‘новите неща’, а не и ‘това нещо’ и ‘новото нещо’? Накратко казано, и тук изобщо не е ясен какъв е критерият за прилагане на „обобщено субстантивно значение” при превода на съвременен български език. И липсата на очертан ясен критерий ще бъде забелязана не само от историк на езика, но и от обикновения читател – лаик в българската езикова история. Практическото осъществяване на „обобщено субстантивно значение” при превода на откъса на съвременен български език категорично не отговаря на афишираното правило. Последният факт би принудил всекиго да има съмнение във валидността на правилото и да гледа с подозрителност на възможността да бъде достоверна формулировката, ако да ѝ се придава достатъчно сериозен наукообразен вид.

Второ, трябва да се приеме, че и глаголната форма мимондѡшѡ от алюзията, чийто прототекст е от посланието на апостол Павел, е също с обобщено значение, защото в противен случай няма да е налице съгласуване по число между прилагателното и глагола, подлога и сказуемото. С други думи, и глаголът може да се използва с обобщено значение за единичност, а не само местоимения и прилагателни имена от ср. р. вин. п. мн.ч. Вероятно и това е характерна черта за стария български книжовен език, която не се нуждае от доказване, но е имало нужда от изричното дефиниране, както при прилагателните и местоименията. Може би поради дадената вероятност за съответния глагол нищо не се съобщава, но така или иначе в превода глаголната форма е в ед. ч., т.е. ще трябва без всякакви уговорки категорично да се приеме, че и глаголът може да се използва

с обобщено значение за единичност при форми за мн.ч. Защо обаче не е дефинирана възможността? По въпроса за съгласуването в старобългарския език, а така е и в съвременния български, макар че става дума за съществителни имена, е налице обратната тенденция – сборните съществителни имена в ед.ч. могат да се свързват с глаголи в мн.ч. (Мирчев 1972:98). Освен това и тук, както при първия превод, глаголната форма **въшѡ** е останала без еквивалент, а това не е специално аргументирано, поради което със сигурност липсата на съответствие озадачава читателя. Така подозрителността към тенденциозност на превода несъмнено нараства. Не е ясно и защо показателното местоимение **сѣ** е преведено с частица за показване „ето”, а не с показателно местоимение.

Трето, при този превод дори не е посочена алузията, което говори или за неволно пренебрежение към думите на ап. Павел, но това е малко вероятно, или за умишленото им negliжиране като крайно неподходящи за съответната постановка (Харалампиев 2002:61–72; 2007:198).

Тези три обстоятелства очевидно компрометират и подлагат на съмнение истинността на формулираната възможност на прилагателни и местоимения във вин. пад. ср. р. мн. ч. да бъдат с „обобщено субстантивно значение” и съответната особеност да е даже характерна черта на стария български книжовен език. Като се прибави и това, че не е посочена и някаква библиография, от която да се съди за наличието на подобна характерна черта, то не остава нищо друго освен да се гледа прекалено резервирано на заявеното твърдение за „обобщено субстантивно значение”. Няма съмнение, че без специално да бъде доказана, формулираната характерна черта за обобщено субстантивно значение като присъща на стария български книжовен език няма да бъде убедителна дори и за специалисти по история на българския език³. Като се прибави и неаргументираната промяна на числото при глаголите – нещата с превода стават още по-подозрителни. Вече бе обърнато внимание, че и другата глаголна форма от алузията е в мн ч. – **въшѡ**, но неизвестно защо, както при първия цитиран превод, тя пък е останала изобщо непреведена. Може би, за разлика от **мимѡидѡшѡ**, **въшѡ** не е в състояние да изразява обобщено значение и затова е елиминирана като не-

подходяща. А може би причината за нейното отстраняване се крие в семантиката на глагола. Коя от двете причини се е оказала важната и решаваща за пренебрегването на глагола – не е толкова от голямо значение. Дори само от превода на първата глаголна форма следва изтъкнатото по-горе заключение, че Григорий Цамблак пише в мн. ч., а ние трябва да разбираме и ед. ч., като не е никак ясно кога кое число да се избира от медиевистите и коя форма като неподходяща да бъде отстранявана. В очите на съвременния читател се получава така, че за книжовника е било едва ли не безразлично кое число използва. Като че ли Григорий Цамблак е знаел бъдещите затруднения на медиевистите интерпретатори, влязъл им в положение и ги е улеснил със свободната употреба на числото. Това е направил, за да може съвременният изследвач и преводач, прилагайки постулата за характерната черта на стария български книжовен език, да въвежда това число, което му е удобно. Така винаги ще се намира подкрепа на неговата теза. Едва ли някой ще се съгласи с подобен извод от стилистичен характер, който да бъде приемлив не само за творчеството на именития Евтимиев следовник, но и за който и да било от средновековните творци. Нека не се забравя, че тяхното кредо е било искони **вѣ** слово и слово **вѣ** отъ бога и богъ **вѣ** слово...

Както се вижда, и в двата превода цитатът от II Кор. не съответства на оригинала от Словото. В него прилагателното име **дрѣвнѣ** е в им. п. мн.ч., т.е. не отговаря на формулировките за „обобщена единичност” и „обобщено субстантивно значение”, но и в двата превода прилагателното е представено с еквивалент в ед. ч. – „древното” и „старото”. И в двата превода множествената форма **мноидѣ** е представена в ед. ч., без каквито и да било обяснения, който факт се определя явно от ед.ч. число на прилагателните („древното” и „старото”) в преводите. И в двата превода няма еквивалент за аористната форма **вѣ**. И в двата превода показателното местоимение **ѣ** има за еквивалент показателна частица „ето” вместо показателното местоимение „това”. Като се има предвид, че от откъса се съставят две различни тези, то се засилва любопитството на читателя за отношението на двамата преводачи към текста. Спонтанно възниква въпросът: защо е използвано само ед.ч. от тях, при положение че в оригиналния текст е мн.ч.? Очевидно за про-

мененото число при превода не може да се търси обяснение в изтъкнатото за странната „обобщена единичност” и „обобщено субстантивно значение”, което било характерна черта за стария български книжовен език, тъй като нищо не се казва за формите в им. п. ср.р. мн.ч., а така също и за глаголите. И както се видя, преводите категорично не отговарят на очертаните постулати, което кара читателя да бъде скептичен към тяхната правдоподобност и закономерност. Следователно възможността им да изразяват реална характерна особеност на стария български книжовен език – „обобщена единичност” и „обобщено субстантивно значение”, е недействителна. Посочените обстоятелства налагат обяснението за ед.ч. на цитата да приеме друга насока.

Фактът, че е налице полуадресна библейска алюзия (II Кор 5:17), безусловно изисква съпоставка между прототекста на алюзията в старобългарския превод на Апостола и Цамблаковото слово, от една страна, и съвременния превод на Апостола, от друга.

Любопитно е, че в Слепенския апостол частта от дадения стих е също както в Словото – *Дрѣвнѣка мимондошж: сѣ вышж въсѣ нова* и е цитирана в пълното издание на произведението без какъвто и да е коментар (Русев, Гълъбов 1971:168) Такава е частта от стиха и в Острожката Библия – думите са както в Словото на Григорий Цамблак: *дрѣвнаѣ мимондоша, сѣ выша всѣ нова* (Острожская 1988:м). Въпросните два факта са многозначителни, но те не са единствени. Според изследването за служебния Апостол в славянската ръкописна традиция всички използвани паметници, а те не са никак малко (над двадесет), съдържащи съответния откъс от II Кор 5:17, показват, че в тази си част нямат разночетения (Христова-Шомова 2004:252). Следователно интересуваният ни откъс от стиха на посланието в старобългарските и среднобългарските преписи на Апостола е безусловно в мн.ч. В съвременното българско издание на посланието (Библия 1992:1425) обаче веднага прави впечатление разликата в числото – при интересувашите ни думи на апостол Павел е използвано ед.ч. Обстоятелството, че в посланието на ап. Павел от българската Библия текстът е в ед.ч., ни дава отговор на въпроса относно “обобщената единичност” на *дрѣвнѣка*, която единичност според авторите е възможно да се съчетава доста странно с

мн.ч. на аористни форми – *миμιδωσθα* и *βγυσθα*. Несъмнено съвременното българско издание на Св. Писание обяснява и липсата на еквивалент за *βγυσθα*, а така също и превода на *εε* с „ето“–„древното премина; ето, всичко стана ново“. Очевидно стремежът на медиевистите е бил да се покаже, че в Словото са използвани точно думите на ап. Павел, т.е. става въпрос за цитат в истинския смисъл, който цитат се покрива напълно със съответното място от днешния превод на Библията и поради това няма нужда от коментар. Но преди всичко разликата в числото между текста на Цамблак, който се покрива със старобългарския и среднобългарския превод на Апостола, от една страна, и синодалното издание на Библията, от друга, е налице и изисква обяснение на какво се дължи тя.

В гръцката Библия текстът е: *τὰ ἄρχαῖα παρηήθεν, ἰδοὺ ἔμενονε καὶ τὰ παμντα* (‘Н ‘Αγιμα Граφμη 1986: 1006), т.е. прилагателното подлог *τὰ ἄρχαῖα* е в ср.р. в мн.ч., както е *древнѣка*, но сказуемото *παρηήθεν* е в ед.ч., а така също и *ἔμενονε*. В такива случаи прилагателното подлог от ср.р. мн.ч. се съгласува със сказуемо в ед.ч. – атическо съгласуване. Причината е, че формите за мн.ч. ср. р. са старинни форми със събирателно значение (Милев, Михайлов 1966:202–203). Ето защо в нашата съвременна синодална Библия е следвано гръцкото съгласуване и прилагателното подлог от ср.р. в мн. ч. *τὰ ἄρχαῖα* е представено в ед.ч. като субстантивирано „древното“ поради сказуемото *παρηήθεν*. Същото може да се каже за *τὰ παμντα*, което прилагателно за ср.р. мн.ч. се съотнася с *τὰ ἄρχαῖα*, и съответно с глаголната форма *ἔμενονε*. Следва да се отбележи, че в Greek NT (Nestle-Aland)⁴ втората част от думите на апостол Павел е *ἰδοὺ ἔμενονεν καὶ τὰ*. Така е и в Greek-Wescott-Port⁵. От факта, че в различните преписи на старобългарския превод на Апостола формите са само в мн.ч., може да се направи следния не маловажен извод. Явно старобългарските преводачи не са спазвали атическото съгласуване като чуждо на езика ни и може би недостатъчно ясно по смисъл какво представлява „древното“. А смисълът е, че то се състои от много „неща“, т.е. има събирателно значение, поради което в старобългарския превод подлогът е прилагателно от ср.р. мн.ч., както е в гръцки, но и глаголят *миμιδωσθα* е поставен също в мн.ч., за разлика от гръцки. Така ста-

робългарският превод не следва сляпо гръцкия оригинал, а подлогът и сказуемото се съгласуват в мн.ч. Освен това и аористната форма **вѣшѣ** (също в мн.ч.) няма гръцко съответствие, т.е. преводът е „в повече”. Това е наистина на пръв поглед незначителен детайл, но съвсем не е маловажен за историята на превода на посланието и изобщо на Апостола. С въвеждането на глагола се постига двоен ефект. От една страна, в семантичен план глаголът **вѣшѣ** пояснява, че „древните” са били актуални. От друга, те не са вече със същата значимост, защото са станали всичките „нови”. За разлика от гръцкия текст, където фигурира $\gamma\epsilon\mu\upsilon\omicron\nu\epsilon$, чието значение е „стана” ($\dot{\iota}\delta\omicron\upsilon\ \gamma\epsilon\mu\upsilon\omicron\nu\epsilon\ \kappa\alpha\iota\nu\acute{\alpha}\ \tau\grave{\alpha}\ \lambda\alpha\mu\nu\tau\alpha$), в старобългарския превод изречението е елиптично и няма съответствие за гръцкия глагол – **сѣ вѣшѣ вѣк нова**. Благодарение на глагола **вѣшѣ**, който няма еквивалент в гръцкия текст, се подразбира, че „старите” са преминали в „нови”, станали са „нови”. Изтъкнатите различия между старобългарския и съвременния превод на стиха от посланието свидетелстват за прецизна работа на старобългарските преводачи и среднобългарските редактори, които посредством множественото число и въвеждането на **вѣшѣ** в синтезиран вид тълкуват съответния израз. Очевидно е влиянието върху двата анализирани превода от съвременната българска Библия. Но дори и да се приеме, че се има предвид обобщено ед.ч. за **дрѣвнѣка** и че мн. число при глаголните форми **мимѣидѣшѣ** и **вѣшѣ** е без значение, то възникват въпросите: кое е това “древно”?; кое е “новото” и как се е получило? Смятам, че към отговорите на тези въпроси най-добре ни насочва екзегетичният анализ на Иоан Златоуст. Ето какво пише той: “А какво е това древност – Или грехове и разни видове нечестие, или всичките юдейски (обреди); а по-добре едното и другото заедно” (Златоуст 1940:240). От тълкуването на Йоан Златоуст се разбира достатъчно добре, че $\tau\grave{\alpha}\ \dot{\alpha}\rho\chi\alpha\iota\alpha$ и $\tau\grave{\alpha}\ \lambda\alpha\mu\nu\tau\alpha$, на които отговарят **дрѣвнѣка** и **вѣкѣкѣ**, са със събирателно значение, а то включва много неща. По-нататък се разяснява от какво се е получило “новото” ($\kappa\alpha\iota\nu\acute{\alpha}$), кой е неговият корен, как “старото” е преминало в “ново”: “вместо каменни скрижали, получихме плътени; вместо обрезание – кръщение; вместо манна – Владично тяло; вместо вода от камък – кръв от ребро; вместо Моисеев или

Ааронов жезъл – кръст; вместо обетована земя – небесно царство; вместо безброй иереи – един архиерей; вместо безгласен агнец – духовен агнец. Като си представя всички тези и подобни на тях блага, (апостолът) казва: ”всичко стана ново“. Доколкото може да се разбере от думите на Йоан Златоуст, имат се предвид постановки от Петокнижието и тяхното съотнасяне с Новия завет, т.е. очертани са предобразните, префигуративни моменти на християнството от Моисеевите книги, а не става въпрос нито за “светоотческите тълковни книги и творения”, чиито автори са живели значително по-късно от апостол Павел, нито за обновяване на всички стари книги или за отхвърляне на дотогавашната книжовна практика, което ни едно от съответните дела апостолът не е извършвал. Без да се обръща внимание на факта откъде произтича богословското тълкуване, свидетелстващо единствено за превод на Петокнижието, и кой е неговият автор, тълкуването се обявява, както бе отбелязано в началото, за подчинено на п р е д п о с т а в е н а т е з а з а п р е в о д н а З а к о н а. Разбира се, без каквито и да било доказателства и с твърде пренебрежително отношение към църковния отец. От съответното твърдение следва, че не думите на Йоан Златоуст са част от аргументите за изграждане на тезата за превод на Петокнижието от Евтимий Търновски, а тезата формулира и подчинява богословския анализ. Подобна логика явно е израз на убеждението, че аргументи от рода на “обобщена единичност”, „обобщено субстантивно значение”, „без съмнение” и “най-вероятно” са с по-голяма научна стойност, отколкото обясненията на църковните отци и че библейският текст може да се интерпретира не само както ние намерим за добре, но дори и изобщо да не се взема под внимание. И от други изследователи на Цамблаковото слово не се поставя въпросът каква роля биха могли да имат разясненията на църковния отец в рамките на откъса при очертаване на смисъла му (Кабакчиев 1997:70–86; Hebert 1993:53–54; Чешмеджиев 1998:76–77; Николова 1998:XV–XVIII; Христова-Шомова 2004:19–20; Кенанов 1998:110; 2006:195). Налице е стремеж по всякакъв начин да се заобиколи въпросът. Все едно, че не е въвеждано тълкуването, че не съществуват думите от посланието. Ако думите от II Кор. 5:17 нямат никаква връзка с направеното от Евтимий Търновски в манастира „Св.

Троица”, защо са използвани тогава като поанта на неговата книжовна дейност. Разбира се, че класическата екзегетика, патристиката е основен фактор за изясняване смисъла на библейските алюзии, но в дадения случай би могло и да не се вземе под внимание тълкуването на Йоан Златоуст. Достатъчно е да се разгледа контекстът от посланието на апостол Павел, за да се разбере за какво става дума (Кабакчиев 2004:135–136). Преводите на първите преводачи според търновския книжовник не са били издържани по отношение на префигуративните за християнството елементи от Закона, не са съответствали смислово на “гръцките писания”, на Евангелието. С Евтимиевия превод на божествените книги, при който превод той е изпразнил всички стари „неща” от недостатъците на първите преводачи, вече е било прокарано необходимото единство между двата Завета, поради което стореното от последния търновски патриарх се санкционира с думите на апостол Павел. Нещо повече. Евтимий се провиква заедно с утвърждаващия Закона Павел. Патриархът е станал Евтимий-Павел (Джамбелука-Коссова 1994:99).

Когато се имат предвид всички особености, свързани с рода, числото и семантиката на тълкуваните изрази от оригиналния текст, то смисълът им може да се резюмира така: *Като е изпразнил при „преписанието” всички древни „неща” от противоречието с догмите, от несъответствието с гръцките писания, Евтимий ги е направил всички нови, всички честни, съгласни с Евангелието, непоколебими в силата на догмите, което му е дало право да възкликне с ап. Павел, че „Древните преминаха, това бяха, всичките нови (станаха)”*.

И тъй, очевидно е, че не става въпрос за обновяване на книги и то на всички стари книги, както ни се предлага в първия превод, а за прочистване на „старите неща”, намиращи се в „божествените книги”, т.е. в Петокнижието. Те не могат да бъдат обновени, защото нито скрижалите, нито Моисеевия жезъл, нито водата от камък и пр. би следвало да се обновяват по някакъв начин, но съответните елементи могат да бъдат изчистени и изтъкнати като основа на Новия завет. При втория превод категорично се отхвърля възможността да се имат предвид книги с изрза **въсѣ дрѣвнѣа...** **оупразнивѣ**, но не може да става дума и за отхвърляне на дотогаваш-

ната книжовна практика, защото „всички стари” след работата на Евтимий са станали „всички нови, всички честни, с Евангелието съгласни, непоколебими в силата на догмите”. Очевидно не става въпрос за отхвърляне на книжовна практика, а за съгласуване на **вѣсѣ дръвнѣка** с Евангелието, за непоколебимост в силата на догмите, които в Стария завет са смътно загатнати и при превода е било възможно да не съответстват на истинните догми, т.е. на догматиката от Новия завет. За каква книжовна практика, която да се съгласува с Евангелието, би могло да става въпрос. Коя книжовна практика би могла да бъде „честна”, което предполага и наличието на безчестна до Евтимиевата намеса. В какъв смисъл е била безчестна, кого е безчестяла дотогавашната книжовна практика? Но категорично такъв въпрос не е стоял. Несъмнено за изясняване на отношението между **вѣсѣ дръвнѣка** и **вѣсѣ нова** най-голяма роля има екзегетичният анализ на Йоан Златоуст върху думите на ап. Павел. Тогава става ясно колко неподходяща и нереална е „характерната” за стария български книжовен език черта за обобщена единичност. Обаче думите на ап. Павел се отминават с мълчание и от двамата изследвачи, а и не само от тях.

В заключение трябва да се изтъкне, че не е била забелязана или по-точно казано не е имало желание да се забележи, тъй като е била посочвана (Кабакчиев 1996:25–26;1997:134–139), връзката между **вѣсѣ дръвнѣка...оупразнивѣ** – **вѣсѣ нова**, **вѣсѣ чѣстна**, **евангеліюу съгласна**, **непоколѣбима въ крѣпости догматѣм** – **Дръвнѣка милоидѣшѣ**; **се вышѣ вѣсѣ нова**. Не е установено, че след като Евтимий **вѣсѣ дръвнѣка...оупразнивѣ**, то „древните” са станали **вѣсѣ нова**, **вѣсѣ чѣстна**, **евангеліюу съгласна**, **непоколѣбима въ крѣпости догматѣм**. Това е предпоставката Евтимий Търновски да се провикне с Павел – **Дръвнѣка милоидѣшѣ**; **се вышѣ вѣсѣ нова**. До изчистването на всички стари „неща” от противоречието с догмите, от несъгласуваност с Евангелието, от безчестенето на Създателя и пр. никой от българоезичните християни не е можел да се провикне с апостола, че всичко е станало ново. Защото коренът на християнството, който се съдържа в Моисеевите книги, е бил невярно представен в преводите на Закона от първите преводачи на български език. Това ни съобщава Григорий Цамблак, а дали то е вярно, или не, дали съдържа

някаква доза преувеличение, дали е възможно да се е извършвала някаква друга книжовна дейност от монаха Евтимий – медиевистите могат само да гадаят и да предполагат при липсата на други извори за делата на бъдещия патриарх. Константин Костенечки в своя трактат, който е другият основен извор за Евтимиевата книжовна дейност, абсолютно потвърждава казаното от Григорий Цамблак (Кабакчиев 1999:80–89; 2004:26–127). В разглежданите работи и на двамата медиевисти обаче не се прави никаква съпоставка с въпросния основен извор за Евтимиевите книжовни занимания – Сказанието (Харалампиев 1990:6,7,9,10,12,13; 1998:98; 1999:112; 2002:72,73). Така е и до сега, ако се изключи неаргументираното твърдение, че в трактата била отразена Евтимиевата реформа като строг редакторски контрол, прилаган в Търново, Византия и Атон, който контрол е бил предизвикан едва ли не от Евтимиевата реформа (Харалампиев 1990:7; 2007:197; Кабакчиев 2004:141; 2009:284–286).

От всичко изнесено дотук става ясно, че мотивите за „обобщена единичност” и „обобщено субстантивно значение”, които са въведени при формиране на двете тези, не издържат критика. Не издържат критика и самите постановки за книжовната дейност на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица”. Достатъчно ясно бе очертано, че не става дума за обновяване на „*всички стари (книги)*”, нито за отхвърляне на дотогавашната книжовна практика – „*като отхвърли всичко старо*”. В това ни убеждава връзката между *древна* и *нова* от посочените части (29.3; 29.5) и най-вече тълкуването на откъса от стих 17, 5 глава от II Кор. на ап. Павел. Посочените данни достатъчно красноречиво говорят, че разглежданите тълкувания не са съобразени с фактите от Цамблаковото слово. И не само че не е потърсена логическата връзка между тях, но и умишлено тази връзка се игнорира. Обаче и двамата интерпретатори, ако и да превеждат по един и същи начин думите на апостол Павел, избягват тяхното тълкуване, защото би следвало безусловно да заявят, че Евтимий Търновски се е занимавал с превод на Петокнижието. Това за тях обаче е „абсолютно невярно твърдение”, „с което съзнателно се обезсмисля всеки опит да се говори за реформа на Евтимий Търновски” (Харалампиев 2007:196,197), и „предпоставена теза”, независимо че и Григорий Цамблак, и Константин Костенечки ни

съобщават именно за превод на първите пет библейски книги от последния търновски патриарх (Кабакчиев 2001:113–153). И това засега защитниците на реформата не са опровергали, въпреки положените немалко усилия. Доколко с посочените методи убедително се отрича, че в откъса не става въпрос за превод на Петокнижието, а за обновяването на всички стари книги, за отхвърляне на дотогавашната книжовна практика и съставяне на ръководство за преводаческа и преписваческа работа над богослужебните книги – остава и читателят сам да прецени.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тезата се заключава в това, че според откъса Евтимий Търновски е превел съчиненията на църковните отци и е обновил старобългарския преводен корпус. Тезата се оказва логически неиздържана (Кабакчиев 1998:153–163; 2001:83–95).

² Става въпрос за превода от пълното издание на Словото (Русев, Гълъбов 1971:169).

³ В труда си по история на българския език при местоименията и прилагателните Ив. Харалампиев нищо не съобщава за обобщено субстантивно значение (Мирчева, Харалампиев 1999:105–119).

⁴ <http://www.biblekeeper.com/Greek-Nestle-Aland/>

⁵ <http://www.bibelkeeper.com/Greek-Wescott-Hort/>

ЛИТЕРАТУРА

Библия 1992: *Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет.* София: Изд. Св. Синод на БЦ.

Джамбелука-Коссова 1994: Джамбелука-Коссова, А. „Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак: семантични нива и херменевтика. // *Търновска книжовна школа.* Т. 5. В. Търново: Св. св. Кирил и Методий, 93–107.

Златоуст 1940: Йоан Златоуст. Тълкувание на второто послание на св. Ап. Павла до коринтяните. // *Библиотека творения на св. Отци.* Год. VII, Кн. II. София.

Кабакчиев 1982: Кабакчиев, К. Лексикалната синонимия у Григорий Цамблак като източник на сведения за преводаческата дейност на Евтимий Търновски. // *Български език,* № 1, 27–34.

Кабакчиев 1989: Кабакчиев, К. За преводаческата дейност на Патриарх Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица” според Григорий Цамблак. // *Трудове на ВТУ*. Т. 27(26), 63–86.

Кабакчиев 1996: Кабакчиев, К. Противоречиво ли е било отношението на търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий? // *Проглас*, № 1, 21–29.

Кабакчиев 1997: Кабакчиев, К. *Евтимиевата реформа /хипотези и факти/*. Пловдив.

Кабакчиев 1998: Кабакчиев, К. Кои книги е „обновил” Евтимий Търновски – „светоотческите” или „всички стари”? // *Проглас*, № 3–4, 153–163.

Кабакчиев 1999: Кабакчиев, К. „Ново” сведение на Константин Костенечки, съобщено и от Григорий Цамблак, за книжовната дейност на Евтимий Търновски. // *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, № 1, 80–89.

Кабакчиев 2001: Кабакчиев, К. *Търновска книжовна школа. Преводи и тълкувания*. В. Търново: Фабер.

Кабакчиев 2001а: Кабакчиев, К. Ревизия богослужбных книг Евфимием Търновским: тезис источников или тезис о источниках. // *Итудес balkaniques*, № 1, 119–136.

Кабакчиев 2004: Кабакчиев, К. *Медиевистични прения. Евтимиевата реформа – pro et contra*. В. Търново: Фабер.

Кабакчиев 2009: Към методологията за утвърждаване на Евтимиевата реформа. // *Oratio vitae simulacrum. Словото е отражение на живота*. В. Търново: Св. св. Кирил и Методий, 279–297.

Кенанов 1998: Кенанов, Д. Григорий Цамблак и неговото „Похвално слово за светия отец наш Евтимий, Патриарх Търновски” II част. // *Проглас*, № 3–4, 104–126.

Кенанов 2006: Кенанов, Д. Патриарх Евтимий и исправление вожественныхъ книгъ духовныхъ. // *Българска филологическа медиевистика*. В. Търново: Св. св. Кирил и Методий, 189–203.

Милев, Михайлов 1966: Милев, Ал., Г. Михайлов. *Старогръцка граматика*. София: Наука и изкуство.

Мирчев 1972: Мирчев, К. *Старобългарски език*. София: Наука и изкуство.

Мирчева, Харалампиев 1999: Мирчева, Д. Ив., Ив. Харалампиев. *История на българския език*. В. Търново: Фабер.

Николова 1998: Николова, Св. Проблемът за издаването на небогослужбните български средновековни текстове на Стария завет. // *Старобългарският превод на Стария завет*. София: Кирило-Методиевски научен център, IX–XXXVII.

Острожская 1988: Библия сирѣчь книги ветхаго и новаго заветѣа по языку словенскѣ. Москва-Ленинград: Слово-Арт.

Русев, Гълъбов 1971: Русев, П., Ив. Гълъбов и др. *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*. София: БАН.

Спасова 1997: Спасова, М. Още веднѣж за Цамблаковото вѣсѣ древнѣа оупразниѣ в „Похвално слово за Евтимий”. // *Проглас*, № 3–4, 36–50.

Станков 1999: Станков, Р. *Исихазмът, стилът „плетение словес” и езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий*. София: Херон прес.

Харалампиев 1990: Харалампиев, Ив. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София: Наука и изкуство.

Харалампиев 1998: Харалампиев, Ив. Книжовните занимания на Евтимий Търновски според Григорий Цамблак. // *Славистични проучвания. Сборник в чест на XII международен славистичен конгрес*. В. Търново: ПИК, 87–99.

Харалампиев 1999: Харалампиев, Ив. За Евтимиевата реформа – с хипотези без факти. // *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, № 1, 108–112.

Харалампиев 2002: Харалампиев, Ив. Езиково-правописната реформа и езикът на Патриарх Евтимий. // *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа*. Кн. 1. В. Търново, 52–82.

Харалампиев 2007: Харалампиев, Ив. Езиково-правописната реформа на Евтимий Търновски и нейните критици. // *Търновска книжовна школа*. Т. 8. В. Търново: Св. св. Кирил и Методий, 193–200.

Харалампиев 2009: Харалампиев, Ив. Българското езиковедско евтимиезнание през XX век. // *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа*. Кн. 2. В. Търново, 162–178.

Христова 2004: Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. София: Св. Климент Охридски.

Чешмеджиев 1998: Чешмеджиев, Д. Още няколко бележки върху „Похвално слово за Евтимий” от Григорий Цамблак. // *Проглас*, № 1, 68–84.

Hebert 1993: Hebert, M. The linguistic and literary reforms of patriarch Euthymius a return to the sources. // *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, № 3, 52–62.

Η Αγία Γραφή 1986: Η ‘Αγίμα Γραφημ. Η Παλαιαμ Διαθήκη και η Καινημ Διαθήκη. ᾿Αθῆναι: ᾿Αδελφότης Θεολομγων ᾿η «Ζωῆ».